

Gunhild Agger

Det sovjetiske samfund og oppositionen

Oppositionen i Sovjetunionen får en ret udførlig behandling i den borgerlige presse. Da Solsjenitsyn blev sendt i exil, fulgte medierne denne begivenhed time for time. Da Amnesty International udgav en rapport om de politiske fanger i Sovjetunionen, blev den grundigt refereret i TV-avisen og pressen. Tilsvarende fik først Sacharov-høringen i København, dernæst Nobelpristildelingen en opmærksom presse- og TV-dækning. Og nu sidst har fjernsynet vist glimt af en film fra en koncentrationslejr i Riga, hvor der efter sigende skulle opholde sig politiske fanger - sammen med kriminelle.

Hvad ligger der bag disse begivenheder? Med andre ord: hvem består oppositionen i Sovjetunionen af, og hvad opponerer den imod?

De følgende artikler er et bidrag til vurderingen af især Solsjenitsyn og hans betydning, men også oppositionen iøvrigt - på et grundlag, der gør op med den borgerlige presses gennemgående individfikserede og sensationsprægede formidling. I stedet søger disse artikler at se Solsjenitsyn og oppositionen i sammenhæng med udviklingen i det sovjetiske samfund. Desuden rejser de spørgsmålet om, hvad socialister i de kapitalistiske lande kan og bør gøre i forhold til Sovjetunionen.

I det følgende vil jeg skitsere nogle historiske og aktuelle forudsætninger til belysning af den situation, den sovjetiske opposition står i idag. Derefter vil jeg kommentere artiklerne og søge at perspektivere dem.

I Begrebet »antikommunisme« og dets partihistoriske baggrund

De mere Moskva-orienterede kommunistiske partier, herunder DKP, har i al almindelighed et meget bekvemt begreb til at afvise kritik af Sovjetunionen med: *antikommunisme*. I SUKP's program fra 1961 defineres antikommunisme som »imperialisismens vigtigste

idépolitiske våben« - -«hvis egentlige indhold består i bagvaskelse af det socialistiske system og forfalskning af de kommunistiske partiers politik og mål og af marxismen-leninismen«. (Sovjetunionens program for kommunismen, 1964, p. 51).

Den dominerende presse i de kapitalistiske lande og den stadig livskraftige russiske emigrantpresse tager da også sædvanligvis ethvert udtryk for kritik af Sovjetunionen til indtægt for sit grundsynspunkt - at det sovjetiske samfund er totalitært i modsætning til de vestlige kapitalistiske samfund (de er demokratiske). Da denne presse notorisk både »bagvasker« og »forfalsker« er dens kritik forholdsvis let for disse kommunistpartier at tilbagevise. I den forbindelse kan man næppe bebrejde dem at de imødegår en stereotyp kritik med et stereotypt begreb. Men man kan nok rejse spørgsmålet om, hvor effektivt imødegåelsen fungerer over for arbejderklassen i de kapitalistiske lande - og dermed i den ideologiske kamp, hvis nødvendighed Sovjetunionen ellers fremhæver i den »fredelige sameksistens' epoke«.

Imidlertid er det ikke blot den borgerlige kritik der afvises med begrebet antikommunisme, men også kritikken fra venstrefløjen. Trockister, m-l-bevægelse, anarkister, syndikalister og grupper der søger at forholde sig mere eller mindre udogmatisk til den historiske tradition har alle som et nødvendigt led i deres egen teoriudvikling måttet beskæftige sig med Oktoberrevolutionen, den sovjetiske model for socialisme og den kommunistiske verdensbevægelse. Selv om kritikken fra disse grupperinger er yderst forskelligartet, er én ting sikker: fra kommunistpartiernes side imødegås den på nøjagtig samme måde som den borgerlige kritik, med begrebet antikommunisme. Argumentationen lyder, at venstrefløjens kritik *objektivt* kommer til at understøtte den borgerlige fløjs angreb på Sovjetunionen. Derved yder venstrefløjen *sit* bidrag til at splitte arbejderklassen og forhindre socialismen. (1)

Historisk har denne afvisning af venstrefløjens kritik rod i SUKP's egen udvikling, herunder dets rolle som ledende parti i den kommunistiske verdensbevægelse. Efter at andre partier af socialistisk observans var blevet forbudt i 1920 og efter at dannelsen af fraktioner inden for SUKP var blevet forbudt i 1921, skete der en gradvis *nedbrydelse af partidemokratiet* i perioden frem til 1938. Under kampene i partiet i NEP-perioden 1921-27 var det stadigvæk praksis, at de forskellige grupperinger og personer fremlagde deres kritikpunkter til debat i partiet. Først efter forkastelse på en partikongres blev agitation for de forkastede synspunkter afskåret. Kombineret med dels en massiv rekruttering af arbejdere uden nogen politisk skoling og dels udrensninger i partiet i 1921, 1925 og

1926 var denne fremgangsmåde da også tilstrækkelig til at sikre uskadeliggørelse af enhver linie, der gik imod partisekretæren, Stalin.

Fra 1928/29 ophørte også denne form for partidemokrati med at fungere. Partiets ledelse blev mere og mere centralistisk, de forskellige beslutnings- og diskussionsfora blev mere og mere omdannet til akklamationsfora for allerede tagne beslutninger. Fra 1930 blev det muligt at ekskludere medlemmer af centralkomitéen uden at drøfte det i samme centralkomité. Forbindelsen mellem sikkerhedspolitiet (GPU) og partisekretariatet styrkedes til gengæld. 1930'ernes store udrensninger, der ikke mindst ramte den gamle bolsjevikiske garde, der havde været med til at gennemføre revolutionen, fuldbyrdede forvandlingen af et revolutionært parti til et byråkratisk parti, der først og fremmest var konformt i forhold til sin ledelse. Tilsvarende skiftede idealet af et partimedlem fra den handlekraftige agitator til den tro partisoldat, apparatčik'en. At selv den akklamatoriske rolle efterhånden nedprioriteredes, illustreres af hullet i rækken af partikongresser: mellem den 18. og den 19. partikongres i henholdsvis 1939 og 1952 ligger der 13 år. Til sammenligning blev der under revolutionen og borgerkrigen holdt kongres hvert eneste år.

I kraft af sin ledende rolle i verdens første proletariske revolution blev SUKP hurtigt og med selvfølgelighed det ledende parti i Komintern. Betingelsen for at tilslutte sig Komintern og blive anerkendt som kommunistparti var Moskvateserne, som Lenin havde udarbejdet i 1918, og centret for Kominterns arbejde var ubestridt Moskva. I teorien var de forskellige nationale kommunistpartier ligeberettigede, men fra begyndelsen gjorde der sig alligevel et klart over-underordningsforhold gældende, som forhindrede, at Komintern kunne forholde sig kritisk over for udviklingen i SUKP og det sovjetiske samfund. Tværtimod blev Sovjetunionens interesser i stigende grad vejledende for de nationale kommunistpartiers politik. Dette førte adskillige gange til katastrofesituationer for de nationale kommunistpartier, f.eks. i Kina 1927 og i Tyskland 1929-30. I dilemmaet mellem på den ene side forsvaret af det første eksempel på socialisme ført ud i praksis - sådan fremstod Sovjetunionen - og på den anden side kritik af åbenlyse fejl og mangler i dette eksempel, sejrede generelt solidariteten med Sovjetunionen. Men solidariteten gav samtidig, især i forbindelse med de sovjetiske skueprocesser og de store internationale fejlgreb, anledning til individuelle og gruppevise udspaltninger fra de nationale kommunistpartier - og dermed til diskussion af Sovjetunionens udgave af socialismen og SUKP's rolle i det sovjetiske samfund.

Denne proces har først rigtig taget fart siden 1956. Det afgørende stød gav SUKP's 20. partikongres, der betegnede et opgør med centrale elementer i Stalins politik (men ikke alle). På den internationale politik's område blev der udstukket en ny linie for den kommunistiske verdensbevægelse, idet Kominform (Kominterns afløser) blev opløst, og idet nationale veje til socialismen, herunder fredelig overgang ved hjælp af parlamentsflertal, blev anerkendt. Denne tese blev videre udarbejdet i 1961-programmet. Her karakteriseres den vigtigste udvikling inden for den samtidige kapitalisme som statsmonopolistisk. Den statsmonopolistiske kapitalisme forstås som en omfattende materiel forberedelse af socialismen, men de store kapitalistiske monopoler forstås samtidig som hovedfjenden for såvel arbejderklassen som størsteparten af den øvrige befolkning. Kampen mod monopolerne, for demokratiet, bliver nu den væsentligste i de imperialistiske centre. Den fredelige sameksistens havde klart nok sine teoretisk-strategiske omkostninger. Den betød en foreløbig afskrivning af forsøg på at udvikle en revolutionær politik i denne del af verden.

I forhold til partiets egen udvikling var den vigtigste begivenhed på 20. kongres Chruščëvs kritik af Stalin-perioden og Stalin selv. I sin »hemmelige« tale *Om personlighedskulten og dens følger* - som den foreligger i det amerikanske udenrigsministeriums udgave - går kritikken først og fremmest på Stalins udhuling af partidemokratiet. Dog kritiseres også Stalins rolle før og under 2. verdenskrig, hans deportationer af hele folkeslag og hans selvforherligelse.

Hvad partiet angår, fremhæver Chruščëv Stalins positive indsats i opgøret med trockister, højreafvigere og borgerlige nationalister. Derimod mener han, at trockismen i 1930'erne ikke udgjorde den fare for partiet og staten, som blev foregivet, og at den under ingen omstændigheder kunne retfærdiggøre masseterroren fra 1935. Chruščëv fordømmer forfølgelsen af de gamle bolsjevikker og gennemgår en række konkrete sager mod centralkomité-medlemmer, som eksempel på »krænkelsen af den revolutionære legalitet«. Han gør det klart, at baggrunden var en systematisk tilsidesættelse af partidemokratiet: Stalin indkaldte ikke til kongres, undlod at bringe vigtige sager op i politbyro og centralkomité, tilsidesatte kollegial og kollektiv ledelse o.s.v. Chruščëvs løsning er her klart nok at genoprette partidemokratiet ved at gøre det modsatte, indkalde til kongres, anerkende politbyro og CK som beslutningsorganer og respektere en kollektiv ledelse (d.v.s. at partisekretæren ikke samtidig er formand for alle andre øverste organer).

Vejen frem udstikkes samtidig som vejen tilbage. Chruščëv påkalder Lenins autoritet, idet Lenins såkaldte testamente fra 1923, hvori han advarer mod at give Stalin for megen magt, nu endelig

når de delegerede på en kongres - og idet han fremhæver, at det er nødvendigt at vende tilbage til de »leninske principper« for de forskellige politiske områder.

Selvom Chruščev inddrager en række fakta og antyder én væsentlig forklaring på udviklingen under Stalin, har opgøret dog sine klare begrænsninger. Chruščev problematiserer ikke den industrialiseringsmodel, der blev gennemført af Stalin, økonomisk, klasse-mæssigt og ideologisk. Han tænker overhovedet ikke historisk i marxistisk forstand.

Den sovjetiske intervention i Ungarn senere i 1956 viste, at også teorien om de nationale veje til socialismen havde sin begrænsning, i hvert fald for et land der var medlem af det socialistiske verdenssystem. Til trods for dette blev opgøret med Stalin og forsøget på nytænkning på den revolutionære strategis område igangsættende for en brydningsproces, der mange steder udvirkede en spaltning i kommunistpartierne og i alle tilfælde problematiserede SUKP's ledende rolle i den kommunistiske verdensbevægelse. Det mest betydningsfulde brud skete i 1961, da det kinesiske og det albanske kommunistparti brød definitivt med det sovjetiske lederskab ud fra to centrale teser: 1) at den sovjetiske ledelse siden 1956 havde ført en »socialimperialistisk« og »revisionistisk« udenrigspolitik og 2) at Sovjetunionen siden 1956 var slået ind på »den kapitalistiske vej« i sin økonomiske udvikling. Over for den kinesiske kritik kan man indvende, at den nok påpeger nogle tvivlsomme tendenser i den sovjetiske politik, men at den på sin side forholder sig fuldstændig uproblematisk til Stalin-perioden.

De kommunistpartier, der støttede SUKP's holdning i opgøret med KKP, gjorde det dog i mange tilfælde mindre betingelsesløst end på Stalins tid. Alligevel betød bruddet i verdensbevægelsen nok en opbremsning over for kritik af Sovjetunionen - og tilsvarende en fremhævelse af nødvendigheden af trods alt at forsvare den sovjetiske socialismemodel. Dermed er vi tilbage i »antikomunismens« problematik. Chruščevs opgør med Stalin på 20. partikongres efterfulgtes ikke af noget retsopgør med de ansvarlige - dertil var der for mange. Desuden var Stalin i Chruščevs forståelse næsten eneansvarlig. Men i praksis skete der omfattende ændringer i partiets politik på en række områder. At disse ændringer ikke har udgjort et tilstrækkeligt radikalt og tilbundsgående alternativ til Stalin-periodens betingelser er den primære årsag til, at en opposition efterhånden dukkede op. Og at den ikke opstod tidligere, må først og fremmest tilskrives masseterroren i Stalin-perioden. I det følgende skal jeg kort skitsere nogle af de vigtigste ændringer i SUKP's politik fra Stalins død til idag for derigennem at indkredse det felt, den sovjetiske opposition retter sin kritik imod.

II Aktuel baggrund

1. Partiet

Chruščev hævdede, at han ville genindføre partidemokratiet. Siden 1956-kongressen er der da også blevet indkaldt regelmæssigt til kongres hvert 4. år, en vis decentralisering inden for ledelsen har fundet sted, og alle vigtige beslutninger er truffet i de relevante organer. Alligevel må demokratiet karakteriseres som *formelt*. Det er væsentligst et demokrati der fungerer fra oven og nedefter. Selv om der er mange unge partimedlemmer, sker udskiftningen i de ledende organer utroligt langsomt, og partiets basis har meget lidt indflydelse på beslutningerne. Kongressen består ganske vist af valgte delegerede, men for det første er valgene topstyrede og for det andet er beslutningerne taget på forhånd - kongressens opgave er stort set akklamatorisk og konfirmerende. Tilsvarende fungerer partiets basisenheder, virksomhedscellerne, snarere som kontrol- end initiativorganer.

Partihierarkiet eksisterer således i bedste velgående. Det understøttes kraftigt af de materielle og ideologiske forrettigheder, som nydes af ledende partimedlemmer (der som regel samtidig er ledende direktører, teknikere, videnskabsmænd eller kunstnere). Dette lag har adgang til privilegier som kuponrubler, der kan indløses i specialbutikker forsynet med vestlige importvarer som ellers er uopdrivelige, lukkede filmforestillinger hvor der vises ellers utilgængelige vestlige film, bedre og større lejligheder end normalt, sommerhus, rejser m.v.

Hermed vil jeg ikke hævde, at det øverste lag i partiet er gennemkorrupt, men det er et faktum, at dette lags daglige liv er præget af en enestående dobbeltmoral. Officielt fordømmer man Vestens dekadente kulturprodukter, men i privatlivet benytter man sig af dem. Samtidig har dette lag på grund af sine privilegier en klar interesse i at opretholde sig selv, og denne interesse er i ligeså klar modsætning til en demokratisering af partiet.

Der er således nok sket forbedringer siden Stalin-perioden; der har ikke været tale om udrensninger i samme målestok som under Stalin, og de udrensninger, der har fundet sted, er langtfra fulgt op af tilsvarende repressalier. Et vist, omend stort set formelt, partidemokrati fungerer som minimal kontrol og formodentlig også sikkerhedsventil. Men en gennemgribende demokratisering af partiet, d.v.s. en proces der tildeler partiets basisenheder afgørende politisk betydning, har ikke fundet sted.

Teoretisk må SUKP betegnes som stagnerende. I sin *Bog om socialistisk demokrati* fra 1972 gør Roj Medvedev opmærksom på, at

leninismen var en adækvat videreudvikling af marxismen i imperialismens og de før-proletariske revolutioners epoke, men at det er noget sludder at betegne leninismen som »vor tids« marxisme, således som partiideologerne gør det.

Den linie som Chruščev lagde på 20. partikongres og som bestod i en henvisning til Lenins principper for politik på de forskellige områder er fulgt op i partiprogrammet fra 1961. Heri inddrages Lenin som autoritet for alt: nationalitetspolitikken styres af »den leninske nationalitets-politiks principper«, kulturpolitikken af »den leninske kulturpolitiks principper« osv. I sin beretning til 24. kongres om retningslinierne for 5-årsplanen 1971-75 beskriver Kosygin den økonomiske reform som »en videreudvikling af de leninske principper for socialistisk driftsledelse« (Kosygin 1971, p. 52). Fornylig fejrede man 70-årsdagen for udgivelsen af Lenins artikel om *Partiorganisation og partilitteratur* i bl.a. *Literaturnaja Gazeta* - for i den finder man de leninske principper for litteratur og litteraturkritik. Og sådan kan man blive ved.

Denne stadige inddragelse af Lenin får, efterhånden som det bliver klart, at der er tale om en stadig tilpasning af, hvad Lenin har ment og skrevet, forfalskningens karakter og virker idag som en af de alvorligste hæmninger på en *videreudvikling* af marxistisk og leninistisk teori i Sovjetunionen. (2)

2. Økonomien

I sit politiske »testamente« fremhæver Stalin, at produktionsmiddelindustrien fortsat må prioriteres højere end forbrugsvareindustrien. I perioden fra 1913 til 1953 havde levestandarden gennemgået voldsomme udsving, men den var *i gennemsnit ikke steget*. Derimod var forudsætningerne for en storindustriel produktion tilvejebragt ved industrialiseringen og urbaniseringen. Dette var sket i et uset hastigt tempo og med uhyre menneskelige og materielle omkostninger og - trods kollektiveringen - især på landbrugssektorens bekostning. Efter 1953 bliver de centrale spørgsmål: hvordan omlægge økonomien så den i højere grad tilfredsstiller hele befolkningens krav, hvordan råde bod på 25 års forsømmelse af landbrugssektoren, hvordan gå fra ekstensiv til intensiv akkumulation? Periodens 5-årsplaner (og 7-årsplanen) forsøger at besvare disse spørgsmål ved efterhånden at lægge større og større vægt på forbrugsvareindustrien og ved at indføre ændringer i organiseringen af produktionen. Under 8. 5-årsplan (1965-70) skulle der iflg. planen ske en udjævning af forskellen mellem vækstraterne i de to sektorer, og under 9. 5-årsplan (1970-75) skulle vækstra-

ten for forbrugsvareindustrien overstige vækstraten for produktionsmiddelindustrien.

Iflg. både russiske og vestlige beregninger er disse mål imidlertid ikke nået. Ganske vist er forsyningsituationen for den almindelige bybefolkning i Sovjetunionen forbedret betydeligt siden 50'erne hvad angår dagligdags forbrugsvarer, men kvaliteten af disse varer er ofte ringe, distributionen ujævn, og mere luksuriøst prægede varer som uldtøj, varierede tesorter, solide sko osv. er enten dyre eller vanskelige at skaffe (trods stor efterspørgsel).

De økonomiske reformer fra 1965/66 havde bl.a. til formål at højne produkternes *kvalitet*. - Dette er altså kun lykkedes i begrænset omfang.

Et andet formål med de økonomiske reformer var at øge *arbejdsproduktiviteten*, der i Sovjetunionen er 2-3 gange lavere end i USA. Dette gennemførtes ved i højere grad end tidligere at gøre den enkelte virksomhed til en selvstændig enhed, der foruden den »socialistiske kappestrid« også kunne anvende uddeling af en bonus der stod i et bestemt forhold til den pågældende virksomheds overskud, som incitament til at arbejde bedre og hurtigere. Men for at den enkelte virksomhed kunne fungere som selvstændig enhed var det også nødvendigt at ændre den hidtil anvendte målestok for vurdering og belønning af virksomheden, nemlig bruttoproduktionen. Denne målestok erstattes nu af en anden, nemlig salg og forrentning. I den forbindelse indføres profitbegrebet. Endelig indgår det i de økonomiske reformer, at de statsatte priser revideres - i konsekvens af indførelsen af profitbegrebet - så de kom til at svare til de gennemsnitlige omkostninger ved fremstillingen af de givne varer.

Selv om de økonomiske reformer har medført større effektivitet i produktionen, har de ikke løst problemet med den lave arbejdsproduktivitet. Der er sket en stigning i produktionen på alle områder, men den har ikke været tilstrækkelig til at imødekomme behovene, for slet ikke at tale om at bringe Sovjetunionen på niveau med - og overflyve! - de kapitalistiske landes produktion, som det var forudsat i 1961-programmet. De sovjetiske planlæggeres tilnærmelse til kapitalismens økonomiske kategorier og ledelsesmetoder har ikke løst problemet om forholdet mellem forbrugs- og produktionsmiddelindustri og heller ikke overgangen fra ekstensiv til intensiv akkumulation.

Landbrugspolitikken fra 1953-65 karakteriseres af Roj Medvedev som ret og slet inkompetent (op. cit. p. 11) Chruščev satsede især på at løse forsyningsproblemerne ved at inddrage uopdyrkede områder frem for at intensivere dyrkningsmetoderne. Denne løsning

viste sig ret hurtigt at være uholdbar, idet den tilsigtede forøgelse af produktionen ikke blev opnået. Dette var en af de væsentligste årsager til Chruščevs fald i 1964.

Under Brežnevs og Kosygin's lederskab påbegyndtes større investeringer i landbrugssektoren end nogensinde tidligere, og fra 1966 sker der da også en stigning i produktionen og produktiviteten på landet. Investeringerne blev ledsaget af en række reformer i landbefolkningens levevilkår, både lønmæssigt i form af ændret lønform - flere kontanter og færre naturalier - og socialt i form af bedre sikrings- og serviceordninger. Men investeringerne og reformerne har ikke været tilstrækkelige til at landbruget har kunnet tilfredsstille byernes efterspørgsel, og produktion og produktivitet ligger stadig langt under amerikanske eller gennemsnitseuropæiske normer. At fødevarerforsyningen langt fra kan betragtes som stabil, viser Sovjetunionens kornhandelsaftaler med USA.

Den sovjetiske økonomi præges ikke af kriser i samme forstand som de kapitalistiske landes. Arbejdsløshed findes heller ikke i samme forstand. Men det må konstateres, at omlægningen af økonomien fra det produktionsmiddelorienterede til det forbrugsvarerorienterede og overgangen fra ekstensiv til intensiv akkumulatión er en besværlig proces, der endnu ikke er lykkedes. Siden 1961-programmet har de sovjetiske ledere gang på gang måttet nedskrive forventningerne og tilpasse planerne til virkeligheden. Sidst er det gjort i forbindelse med den nye 5-årsplan for perioden 1976-80, hvor den årlige vækst i forbrugsmiddelsektoren sættes så lavt som 2,7% (mod 7,9% i 1970) og i produktionsmiddelindustrien til 4,9% (mod 7,1% i 1970).

Selv om der er sket en mærkbar stigning i levestandarden, herunder en vis tilpasning til de kapitalistiske landes forbrugsmønster i hvert fald i visse lag, og selv om et hovedmål for den 9. 5-årsplan i flg. Kosygin således er opnået, så kan det ud fra enhver synsvinkel anfægtes, at den »materielle basis« for kommunismen som forudsat i 1961-programmet idag skulle være lagt. Langtidsvirkningerne af den industrialiseringsmodel der blev valgt i slutningen af 20'erne har været hårdnakkede.

Set ud fra SUKP's synsvinkel er økonomiens udvikling skuffende, fordi den økonomiske vækst der skulle være forudsætning for kommunismens gennemførelse truer med at gå langsommere end planlagt eller måske helt stagnere. Arbejderklassen, bønderne og mellemlagene kan heller ikke være tilfredse med økonomien, fordi den levestandardstigning, der blev opnået i slutningen af 60'erne og begyndelsen af 70'erne, vanskeligt vil kunne følges op i samme tempo. Alligevel er der ikke i forberedelsen af 25. partikongres og

10. 5-årsplan lagt op til afgørende ændringer i organiseringen af økonomien, og afgørende ændringer vil formodentlig heller ikke indtræffe med mindre utilfredsheden med den langsomt stigende levestandard får bredt og kraftigt udtryk i arbejderklassen. For alle dele af den sovjetiske opposition betyder økonomiens tilstand dyb frustration, fordi den bevirker, at de nuværende arbejdsbetingelser sandsynligvis bliver gældende lang tid endnu.

3. Klasseforholdene

Iflg. SUKP findes der ikke idag klasser med modstridende interesser i Sovjetunionen. De to vigtigste klasser, arbejderklassen og bønderne, arbejder begge i enighed frem mod samme mål: grundlæggelsen af de materielle forudsætninger for opbygningen af kommunismen. Gennem arbejdet med at udvikle produktivkræfterne, gennem »den teknisk-videnskabelige revolution« yder intelligensen sit bidrag til samme mål. »Den teknisk-videnskabelige revolution« forstås dels som middel til øjeblikkelig økonomisk vækst, dels som det middel der gør det muligt at ændre og til sidst udslette forskellen mellem åndeligt og legemligt arbejde og mellem by og land. Ud fra kriterier som a) *forholdet til produktionsmidlerne*, b) *lønforhold* og c) *arbejdsforhold* må der dog siges at være store forskelle i de enkelte klassers situation; desuden gør en lagdeling inden for den enkelte klasse sig gældende. Disse forskelle er så store, at de rent faktisk giver anledning til modstridende interesser mellem klasser og lag i Sovjetunionen i dag (3).

a) I Sovjetunionen er *produktionsmidlerne* nationaliseret, og de forstås officielt som »hele folkets ejendom«. Men i arbejderens daglige liv betyder denne ejendomsret ikke særlig meget. Den sovjetiske storindustri har haft en tendens til at koncentrere sig i de store byer (f.eks. er 10% af hele landets industriproduktion samlet i Moskva-området). Teknologien har ikke undergået afgørende forandringer, og produktionsprocessen er af samme art som under kapitalismen.

Der opstår derfor et skarpt skel mellem det lag af direktører, planlæggere og/eller partimedlemmer der reelt og inden for visse centralt fastsatte grænser sat af samme lag disponerer over produktionsmidlerne - og arbejderne der er henvist til at betjene maskinerne og underkaste sig rationaliteten i andres organisering af arbejdsprocesserne.

At opsplitlelsen søges mildnet og afindividualiseret ved oprettelse af produktionsbrigader ændrer ikke ved dette forhold. Hverken produktionsbrigaden eller fagforeningskomitéen har på sovjeti-

ske virksomheder meget mere at skulle have sagt end klubben eller samarbejdsudvalget på kapitalistiske virksomheder. Ydermere indgår produktionsbrigaden som grundelement i det højtudviklede »socialistiske« konkurrencesystem, hvis formål er forøgelse af produktion og produktivitet ved hjælp af indbyrdes konkurrence om de bedste resultater.

Et lignende skel gør sig gældende på landet, hvor bønderne reelt er undergivet ledelsen af det kollektivbrug eller statsbrug, de er tilknyttet. Deres deltagelse i planlægning og administration er yderst begrænset. Til gengæld bevirker den fortsatte eksistens af små private jordlodder, at en opposition mod organiseringen af arbejdet nemt kan kanaliseres ind på privat område, hvor den gennem årene har udmøntet sig i forbavsende høj produktion af æg, kød og mejeriprodukter.

b) De skel som forholdet til produktionsmidlerne sætter svarer groft sagt til *lønforskellene*. Fra 1957 fik fagforeningerne efter mange års faktisk funktion som ideologisk indpisker og forvalter af sociale goder til opgave at indgå kollektive overenskomster, men under den statsligt fastsatte samlede lønsum. Det har imidlertid ikke haft nogen stor betydning for udligningen af lønforskellene eller for den dominerende lønform. Selv om man er nået væk fra de helt store udsving som fandt sted i 30'erne, er forholdet mellem en gennemsnitlig arbejder- og lederløn idag som 1:6-7. Inden for selve arbejderklassen er der ret store variationer, idet forholdet mellem den højeste og den laveste løn er som ca. 1:4. Trods reformerne hører bønderne på kollektiv- og statsbrug stadig til de lavest lønnede. Gennemsnitslønnen for mellemlag adskiller sig ikke væsentligt fra arbejderlønnen, men den akademiske og tekniske elite indgår i det privilegerede parti- og statsbærende lag. (4).

Hvad lønformen angår, er der skel mellem arbejder/bønder på den ene side og mellemlag på den anden. Såvel arbejdere som bønder er garanteret en minimalløn. Arbejderens løn udregnes enten som timeløn eller som akkordløn, i begge tilfælde ofte suppleret med et bonussystem. Akkordløn er langt det mest udbredte. Bondens løn udregnes efter et pointsystem alt efter arbejdets art, de såkaldte »arbejdsdage«. Mellemlagene er derimod månedslønnede.

c) *Arbejdsforholdene* har allerede været berørt ovenfor. Generelt er de fastsatte normer for sikkerhed og sundhed på sovjetiske arbejdspladser mere acceptable end på kapitalistiske virksomheder - blot bevirker lønformen, at normerne lige så sjældent overholdes. Den helhjertede satsen på økonomisk vækst ved hjælp af den

teknisk-videnskabelige revolution har bevirket, at forsøg på at bygge bro mellem forskellige typer arbejde og mellem landet og byen væsentligst begrænser sig til uddannelsessektoren og mediernes ideologiske fremstilling. Og også her er perspektivet begrænset. I al almindelighed hænger arbejdsforholdene og lønnen sammen: jo større løn, des bedre arbejdsforhold og des mere selvstændige betingelser at arbejde under.

Bag ideologiske slør som »den socialistiske kappestrid« og »den teknisk-videnskabelige revolution« gemmer sig en *organisering* af arbejdet der ligesom den kapitalistiske er topstyret. Men der er også forskelle - forskelle som vanskeliggør en fuldstændig kapitalistisk organisering af arbejdet i dag.

Den sovjetiske arbejder kan ikke *afskediges*. Det gør arbejdskraften immobil og bremser eller forhindrer teknisk begrundede rationaliseringer. At problemet er alvorligt set ud fra planlæggerens synsvinkel, viser det såkaldte Scekino-eksperiment i 1970. Eksperimentet gik ud på, at man på en bestemt fabrik afskedigede et antal arbejdere - mod at de fik anvist arbejde inden for samme fag og inden for samme geografiske område som det de var vant til at arbejde i. Resultatet blev at produktiviteten på fabrikken steg - men arbejderne var utilfredse med ordningen og har foreløbig med held forsøgt at hindre dens udbredelse.

Et andet forhold der spænder ben for rationaliseringer og dermed produktivitets-forøgelse er, at de sovjetiske arbejdere har tradition for selv at styre *arbejdstempoet* - på trods af akkord- og bonussystemer, og på trods af den massive propaganda for at arbejde bedre og mere. Dermed vanskeliggøres den direkte import af vestlig teknologi som man f.eks. så det i Togliattigrad. Her havde Fiat leveret et færdigt fabriksanlæg til bilproduktion, men tempoet på samlebåndet måtte sættes ned, fordi de sovjetiske arbejdere ikke var vant til at arbejde i italiensk tempo - og formentlig heller ikke ville indstille sig på det.

Retten til ikke at blive fyret og traditionen for selv at bestemme arbejdstempoet er en vigtig del af baggrunden for den tilsyneladende ro, der kendetegner det sovjetiske produktionsliv. Ganske vist har der fundet *strejker* sted siden begyndelsen af 60'erne, men de har været ret få.

I sin artikel om *The Soviet Working Class* (Critique 4, 1975) gennemgår Holubenko (pseudonym for Kravčenko) de strejker som man har fået kendskab til i Vesten, enten gennem samizdatmateriale eller gennem kontakt med øjenvidner. Selvom kildematerialet er sparsomt og selv om der må tages forbehold over for dets pålidelighed, giver det en vis mulighed for at karakterisere de sovjetiske strejker.

I flg. Kravčenko bryder strejker oftest ud i den *industrielle periferi*, hvor de opstår *spontant* i protest mod forhold som lave lønninger, prisstigninger, dårlige forsyninger af mad og forbrugsvarer, mangel på boliger osv. Sådanne strejker tenderer mod at få et ret voldsomt forløb, idet de undertrykkes hurtigt og brutalt. Et eksempel på det er strejken i Novočerkass 1962. Strejken blev udløst af stigende kød- og mælkepriser. De strejkende arbejdere organiserede en demonstration foran det lokale partikontor og gik til angreb på partifunktionærerne. Demonstrationen blev splittet af militæret der skød ind i mængden og dræbte en hel del mennesker. Dette forløb minder til forveksling om strejkerne i Polen i 1970 og 1976 mod stigende fødevarerpriser. Blot er der den forskel, at de polske arbejderes krav er blevet imødekommet af regeringen, mens strejkerne i den sovjetiske industrielle periferi lader til at have været frugtesløse.

Anderledes forholder det sig med de strejker der kendes i de *industrielle centre*. Her afvikles organiserede strejker hurtigt ved imødekommelse af arbejdernes krav. At KGB så bagefter søger at finde frem til »anstifterne« og gøre dem ansvarlige er en anden sag. Som eksempel kan nævnes en strejke på en fabrik i Kiev, Ukraines hovedstad, i 1973. Strejken blev udløst af at ledelsen sænkede akkorden. Allerede efter få timers forløb kom et medlem af det ukrainske politbyro tilstede, og han lovede at imødekomme arbejdernes krav - samt at fyre nogle af lederne.

I den industrielle periferi er der oplagt flere grunde til at strejke, især fordi forsyningerne hertil kan være svingende. Samtidig er der ringere kontrol med disse områder på grund af deres ringere økonomiske og politiske betydning. I de industrielle centre står arbejderne langt stærkere. Her kan ledelsen dårligt tillade sig ikke at have arbejderklassens støtte. Strejker er her katastrofale, dels fordi de hurtigt kan sprede sig, dels fordi de afslører at der kan være interesse modsætninger mellem arbejderklassen og ledelsen. Det sidste er politisk uacceptabelt for det ledende lag i Sovjetunionen, både internt og i forhold til udlandet.

I den sovjetiske arbejdslov fra 1970, der erstatter arbejdsloven fra 1922, står der i flg. Kravčenko ikke noget om strejker. At strejke er altså hverken tilladt eller forbudt. Det skulle således være et af den sovjetiske lovgivnings »grå områder«, hvis fortolkning er afhængig af magtforholdene (se afsnittet om juraen). Den officielle holdning udadtil fremgår f.eks. af en artikel af Jevgenij Smirnov i *Fakta om Sovjetunionen* nr. 4, 1973. Artiklen hedder *Strejker er ikke forbudt*. Den argumenterer for at strejker *ikke* er forbudt ved lov, men at de aldrig opstår, fordi alle tænkelige kon-

flikter har ikke-antagonistisk karakter og derfor kan løses enten ved henvisning til kollektivaftalen, der er indgået mellem fagforeningen og fabriksledelsen, eller ved appel til fagforeningskomitéen på fabrikken eller evt. et højerestående fagforeningsorgan.

Der er heller ingen tvivl om, at de fleste konfliktsituationer løses før en strejke er en kendsgerning, men det er en åbenbar overdriivelse at hævde strejkers umulighed, jvf. ovenstående eksempler.

Denne summariske gennemgang af klassernes stilling viser, at der nok er skel og modsætninger i forholdet mellem arbejderklassen, bønderne og mellemlagene, men at det væsentligste skel går mellem hovedparten af disse tre tilsammen på den ene side - og det parti- og statsbærende lag på den anden side. Man kan derfor spørge, hvorfor modsætningen her ikke falder mere i øjnene end tilfældet er? Det er der flere grunde til.

På trods af den konstante tilsidesættelse af lighedsideologien i Stalinperioden har den dog haft så stor bærekraft, at åbenlys privilegering altid er sket i *individuel* form, jvf. hvad der tidligere er sagt om det parti- og statsbærende lags adgang til penge, lejligheder, specialbutikker o.s.v. Det er heller ikke udelukkende den akademiske og tekniske elite der har haft adgang til disse privilegier - tværtimod. Arbejdets helte og andre der har udmærket sig specielt på deres felt har i lige så høj grad fået del i goderne. Dette forhold har i høj grad medvirket til at sløre klasse- og interesse modsætningerne.

Endvidere er der for store dele af en hel generation sket en *klasseovergang*. Det gælder hovedparten af intelligensen under Stalin, at den var rekrutteret fra arbejdere og bønder og derfor kunne hævde at have fuldstændigt sammenfaldende interesser i forhold til dem. Endelig bevirker det sovjetiske uddannelsessystem - og ekspansionen inden for uddannelsessystemet - at grænserne mellem klasserne er mere flydende end i de kapitalistiske lande. Ligegyldigt hvilket klasse- og uddannelsesniveau man har som udgangspunkt er mulighederne for klasseovergang og høj uddannelse bedre.

4. *Juraen*

Som nævnt fik Chruščevs opgør med Stalin ikke retslige konsekvenser for de ansvarlige. Derimod blev de mest diskriminerende love fra Stalin-perioden ophævet efterhånden, således loven om arbejderens bundethed til arbejdet, loven mod abort o.s.v. I 1958 blev der udarbejdet en ny civil- og en ny straffelov, der skulle sikre genindførelsen af den »socialistiske legalitet«. Ytringsfriheden og organisationsretten er dog fortsat mere begrænsede end normalt i de borgerlige demokratier.

Netop dette forhold har begrænset oppositionens muligheder for at komme frem med sin kritik og for at organisere sig - og det har derfor været et hovedpunkt for samtlige dele af oppositionen at få udvidet ytringsfriheden og organisationsretten. Det er ikke lykkedes. Tværtimod blev der i 1966 indført to artikler i straffeloven der betegner en yderligere indskrænkning. Da disse artikler spiller en stor rolle i statsmagtens bekæmpelse af oppositionen, skal de citeres her:

Artikel 190/1 Udbredelse af bevidst løgnagtig opspind, der tilsmudser den sovjetiske stats- og samfundsform.

Systematisk udbredelse i mundtlig form af bevidst løgnagtig opspind, der tilsmudser den sovjetiske stats- og samfundsform, og ligeledes fremstilling eller udbredelse i skriftlig eller trykt form eller på anden måde af værker af sådant indhold -

straffes med frihedsberøvelse på indtil tre år eller med anbringelse i opdragelses- og arbejdslejr i indtil ét år eller med bøde på indtil 100 rubler.

(Sat i kraft 16/9 1966)

Artikel 190/3 Organisering af eller aktiv deltagelse i grupperes handlinger, der forstyrrer den offentlige ro og orden.

Organisering af og ligeledes aktiv deltagelse i grupperes handlinger, der groft forstyrrer den offentlige ro og orden, og ligeledes handlinger, som er forbundet med åbenlys ulydighed over for anvisninger fra magtens repræsentanter, ligeledes handlinger, der medfører forstyrrelse af transportmidler, stats- og samfundsinstitutioner og foretagender -

straffes med frihedsberøvelse på indtil tre år eller med anbringelse i opdragelses- og arbejdslejr i indtil ét år eller med bøde indtil 100 rubler. (Sat i kraft 16/9 1966).

Men én ting er, hvad der står i loven, en anden ting, hvordan loven opfattes og forvaltes. I sin bog *Vil Sovjetunionen eksistere indtil 1984?* nævner Andrej Amalrik et forhold, som også bekræftes af andre kilder, nemlig at der i sovjetisk ret eksisterer et stort »gråt område«: »ting der formelt ikke er forbudt ved lov, men som i praksis betragtes som forbudte«. (Amalrik 1970, p. 25-26). Inden for dette »grå område« foregår der en stadig kamp for at omdanne det til henholdsvis et hvidt eller et sort. Indførelsen af de nævnte restriktioner i ytrings- og organisationsretten er et eksempel på sortfarvning, men det modsatte har også fundet sted, jvf. f.eks. gennemførelsen af en udstilling af ikke-konform kunst i 1975. Udstillingen blev i første omgang forhindret af bulldozere og vandkanoner, men fik i anden omgang lov til at passere.

III Oppositionen

I foregående afsnit har jeg skitseret dels nogle af de grundlæggende betingelser som den sovjetiske opposition arbejder under, dels - og i en vis udstrækning sammenfaldende hermed - nogle af de forhold som den især retter sin kritik imod. Opsummerende kan man sige, at det først og fremmest drejer sig om *arven fra Stalinperioden*: for det første at de partidemokratiske reformer var så begrænsede, at partiet fortsat var de ledende akademiske administrative og tekniske lags byråkratiske konforme og kontrollerende partiapparat. Og i forbindelse hermed den teoretiske og ideologiske stilstand inden for partiet, modsætningen mellem partiets ledende funktion på alle samfundslivets områder og dets teoretisk-ideologiske fantasiløshed. For det andet den *økonomiske skævhed* i forholdet mellem produktionsmiddel-sektor og konsumsektor, der bevirker, at dagligdagen stadigvæk - på trods af de forbedringer der er sket - er besværliggjort for hovedparten af befolkningen, hvad angår forsyning og distribution af forbrugsgoder, herunder også boliger. For det tredje *klasseforskellene*, især mellem det privilegerede parti- og statsbærende lag og resten af befolkningen, den ulighed der slår igennem den proklamerede lighed. Og for det fjerde de *retsrlige indskrænkninger* og den retsrlige *usikkerhed* der - på trods af de gennemførte reformer - gør sig gældende over for udfoldelsesmuligheder, kritik og forsøg på at forandre de eksisterende forhold. Arven fra Stalin-tiden, den manglende dybde og konsekvens i reformerne siden 1953, udgør en fælles reaktionsbasis for den sovjetiske opposition. Men hermed hører fællesskabet også op. Hvad alternativer og metoder angår, er den sovjetiske opposition en yderst sammensat størrelse.

I det følgende skal jeg forsøge at karakterisere den lidt nøjere. Herunder vil jeg også kommentere nogle af de vurderinger, som fremgår af de følgende artikler.

Den sovjetiske opposition er ikke nogen massebevægelse, og den har en højst speciel social sammensætning. Den består væsentligst af en lille gruppe forfattere, kunstnere og videnskabsmænd, altså folk der i deres erhverv i særlig grad hæmmes af den restriktive partikonforme ideologis »ledende« rolle og af indskrænkningerne i ytringsfriheden. Ud fra hvor mange der underskrev protestadresser i anledning af sagen mod Galanskov og Ginzburg (i 1968) har Amalrik søgt at sætte tal på. Selv om tallet er baseret på et éngangsmateriale og ikke tager højde for sympatisører, kan det måske alligevel give et fingerpeg om omfanget af aktive oppositionelle. Der var 738 (Amalrik, 1970, p. 15). Af de 700, hvis profession

var kendt, tegnede videnskabsmænd sig for 45% og kunstnere sig for 22%.

Oppositionens struktur er i sagens natur decentral. Der er ingen ledelse, knap nok nogen koordinering. Dog har nogle smågrupper etableret sig som borgerrets- og menneskerettighedskommissioner. Som fælles inspirations- og kommunikationsmiddel har samizdatlitteraturen tjent, d.v.s. litteratur der produceres og distribueres uden om det etablerede forlagssystem, som regel blot ved hjælp af hånd- eller maskinskrevne kopier.

Offentligt har oppositionen især trådt frem i forbindelse med demonstrationer og protester over for retssager mod intellektuelle. Kun ved sådanne lejligheder har den vist sig som en - omend begrænset - kollektiv kraft. At kun de mest militante oppositionelle møder op til demonstrationer er forståeligt på baggrund af muligheden for repressalier efter den tidligere citerede artikel 190 - repressalier, som den dømmende myndighed ikke har tøvet med at føre ud i virkeligheden.

Når oppositionen derudover fremtræder i offentligheden, er det som regel via kendte repræsentanter der har fået offentliggjort deres arbejder i Vesten og derfor bliver genstand for officiel sovjetisk forargelse og udskældning. Oppositionen har ikke haft - og har ikke haft mulighed for at få - nogen gennemslagskraft i den sovjetiske offentlighed. Undertrykkelsen har tilsyneladende været effektiv. Men hvorfor er undertrykkelsen så nødvendig for de sovjetiske ledere?

I sin politiske analyse af Solsjenitsyn besvarer Jean-Marie Chauvier dette spørgsmål med at hævde, at Solsjenitsyn (og vel også den øvrige opposition) betegner muligheden af brud på partiets informations- og meningsmonopol. Selvom dette er rigtigt, er det ikke tilstrækkeligt til at forklare nødvendigheden af exilering, indespærring på psykiatriske klinikker, arbejdslejre og den almindelige undertrykkelse man har anvendt over for de oppositionelle. Til trods for den talmæssigt uhyre begrænsede opbakning bag oppositionen repræsenterer de forskellige retninger inden for den *ideologier der har haft, har eller kan få støtte i bestemte klasser og lag i Sovjetunionen*. Dette betinger den voldsomme undertrykkelse som rammer oppositionen over en kam.

Jiri Pelikan giver i sin artikel en skematisk opstilling af hovedtendenserne inden for oppositionen. Han skelner mellem 1) den moralsk-religiøse nationalistiske som Solsjenitsyn mere eller mindre repræsenterer, 2) den liberalt-teknokratiske og humanistiske som Sacharov står for og 3) den marxistiske som kommer til udtryk hos Grigorenko og Roj Medvedev. Denne opdeling er den

samme som hos Amalrik, og jeg mener stort set den er dækkende. Som Chauvier og Mandel gør opmærksom på, kan der efter fremkomsten af Gulag Øhavet ikke længere være tvivl om, at Solsjenitsyn i grunden repræsenterer en arkaistisk, ahistorisk ideologi. Hans forsøg på at skrive historien om, at fremdrage alt det fortrængte og fortiede, endelig at *sige sandheden*, lider af de mest hensynsløse parallelliseringer (mellem Sovjetunionen, det nazistiske Tyskland og det zaristiske Rusland) og de mest utrolige forkortninger over for historiens logik, (f.eks. inddragelse af tjekaens virksomhed som bevisligt grundlag for alle senere processer og hele retsløsheden). For Solsjenitsyn er vold vold, ligegyldigt hvem der begår den og hvornår den begås, og den skal kaldes ved sit rette navn. Men Solsjenitsyns afsigelse af Sovjetstaten som det mest bestialske, amoralske og ødelæggende samfund der har eksisteret, hans tolstojske bekenden sig til sandheden, hans kærlighed til Rusland, hans ortodokse tro og selv hans metoder (*»Åbent brev til de sovjetiske ledere«*) er led i en ideologi der beherskede Ruslands bønder indtil 1905-revolutionen, og som ikke uddøde hverken i 1905, 1917 eller 1930.

At Solsjenitsyn faktisk i sine værker får sagt nogle sandheder, får spiddet byrokraterne, parodieret Stalin o.s.v., bør ikke forlede nogen til - som Pelikan - at kalde hans værk »objektivt revolutionært, progressivt, mod stagnationen og statusquo«. I sit samfundsyn er Solsjenitsyn arkaist, og det gennemsyrrer naturligvis hans vurderinger og hans løsninger. Solsjenitsyns værker er ligesom Tolstojs præcise i deres afsløringsmekanismer, men i deres alternativ er de endnu mere regressive end Tolstojs var det på hans tid - men som sagt ikke uden appel over for en bestemt klasse og en bestemt ideologi.

Hvor Solsjenitsyns alternativ er regressivt er Sacharovs i langt bedre pagt med tiden. Grundsynspunktet i hans *Manifest om fremskridt, sameksistens og frihed* fra 1969, som siden er blevet viderebearbejdet i en række taler og artikler, er at der må ske en *tilnærmelse* mellem det kapitalistiske og det socialistiske system:

»Kun et verdensomspændende samarbejde bygget på åndelig frihed og på socialismens og arbejdets høje idealer, og hvor dogmatisme og de herskende klassers skjulte interesser er afsløret og elimineret, vil kunne redde vor civilisation«. (Sacharov 1969, p. 12).

Konkret i forhold til Sovjetunionen mener Sacharov, at økonomien i højere grad må markedsorienteres og at begrænsningerne i ytrings- og organisationsretten skal ophæves, således at der kan ske en udvikling hen mod den mere tilfredsstillende materielle og

intellektuelle behovsopfyldelse som iflg. Sacharov kendetegner de udviklede borgerlige demokratier. Når Sacharov samtidig går ind for en art socialisme, skyldes det hans bevidsthed om, at alle samfund, hele verden, er truet af atom-våben, hungersnød, fordømmelse og økologisk krise - og at kun fælles planlægning kan imødegå denne trussel.

Sacharov er medlem af det sovjetiske Videnskabernes Akademi, den vigtigste forskningsorganisation i Sovjetunionen, og har selv i sin tid været med til at udvikle brintbomben. Hverken i national eller i international målestok er hans udvikling fra teoretisk højt begavet, men apolitisk videnskabsmand til engageret samfundsdebattør enestående. Det er - bl.a. ud fra det ret store antal akademi-medlemmer der *ikke* har ytret sig *mod* Sacharov - klart at hans udvikling og synspunkter har en kraftig appel til den sovjetiske videnskabelige intelligens, herunder givetvis også dele af det parti- og statsbærende lag. Sacharovs synspunkter ligger jo i virkeligheden slet ikke så langt fra ideologien bag f.eks. sikkerhedskonferencen i Helsinki i 1975, SALT-forhandlingerne, topmøderne, de økonomiske reformer o.s.v.

Hvad der gør Sacharov uacceptabel for de sovjetiske ledere, er imidlertid også klart. Det er dels hans påpegning af, at der ikke findes »intellektuel frihed« i Sovjetunionen, dels hans politisering af videnskaben og dels hans naivitet, d.v.s. hans mangel på strategiske og taktiske overvejelser omkring afspændingspolitik og øst-vest-samarbejde.

Den sovjetiske opposition er domineret af den moralsk-religiøse og den liberalt-teknokratiske ideologi. Kun et lille mindretal har rejst deres kritik af det sovjetiske samfund på et marxistisk grundlag. Og Kina - det alternativ til den sovjetiske udformning af socialismen der har spillet så stor en rolle for venstrefløjen i de kapitalistiske lande og for en del af befrielsesbevægelserne i de kolonialt udbyttede lande - har overhovedet ingen gennemslagskraft haft i Sovjetunionen. Det gælder alle dele af oppositionen, at de uforbeholdent vurderer Kina som et barbarisk stalinistisk diktatur, der i øjeblikket er i fuld gang med at gennemløbe alle de fejltagelser, som kendetegnede Sovjetunionen i 20'erne og 30'erne.

Denne vurdering skyldes dels et mangelfuldt informationsgrundlag. Der informeres meget om Kina i den sovjetiske presse, men udelukkende under frontalangrebets synsvinkel, og vestlig socialistisk litteratur om Kina er (ligesom vestlig teoriudvikling på marxismens og socialismens grundproblemer) utilgængelig. Dels skyldes det, at man i Kina rent faktisk har en positiv holdning til Stalin og til Sovjetunionen i Stalin-perioden, og at man som følge deraf

kun angriber det sovjetiske samfund som det har udviklet sig efter 1956. Disse forhold betyder, at den marxistisk orienterede del af den sovjetiske opposition ligesom den borgerlige tenderer mod at rejse kritikken af Sovjetunionen ud fra det borgerlige demokratis frihedsrettigheder og dets institutionaliserede former for politisk kamp.

I sin *Bog om socialistisk demokrati* fremhæver Roj Medvedev således, at indførelsen af det borgerlige demokratis frihedsrettigheder er den eneste mulighed for at omskabe det sovjetiske samfund til et socialistisk demokrati. Det vil sige, at der må indføres menings- og trykkefrihed, frihed inden for kunst og videnskab, personlig bevægelsesfrihed indenlands som udenlands, forsamlingsfrihed og reelle valgmuligheder ved valg. Demokratiet skal forvaltes sådan at flertallet bestemmer, men mindretallet beskyttes. I kampen for demokratiseringen skal oppositionen anvende legale og konstitutionelle midler, herunder kæmpe for at garve det »grå« område inden for juraen hvidt. I flg. Medvedev er den *politiske kamp* idag den eneste realistiske vej. En organisering i illegale grupper vil være både vanskelig og frugtesløs.

For at den politiske kamp kan lykkes mener Medvedev for det første, at det er nødvendigt at *videreudvikle* marxismen og leninismen teoretisk og frembringe analyser af verden idag ud fra disse videreudviklinger. For det andet fremhæver han nødvendigheden af en klar opfattelse af hvad *socialisme er*; denne socialismeforståelse må udmøntes i et program. For det tredje må en *diskussion* af marxismen og socialismen i partiet og befolkningen fremtvinges. Dette kan på den ene side gøres ved at give den politiske kamp international karakter, ved at inddrage verdensoffentligheden, især den kommunistiske. På den anden side mener Medvedev, at der findes visse forudsætninger i SUKP idag for at diskussionen kan føres i partiet og dermed også i bredere dele af befolkningen.

Disse forudsætninger leverer den såkaldt partidemokratiske gruppe. Ganske vist udgør den et mindretal i forhold til de stærke neostalinistiske og moderate konservative grupper, og den er ikke repræsenteret på ledelsesplan, men Medvedev vurderer alligevel dens fremtid optimistisk. Gruppen består hovedsagelig af folk, der er indtrådt i partiet mellem 20. og 22. kongres og som ideologisk mere eller mindre ligger på linje med det italienske og det spanske kommunistparti.

I lighed med Sacharov har Medvedev og den oppositionelle linie han står for især ideologisk klangbund i den videnskabelige intelligens. I afsnittet om *former og metoder i kampen for demokratisering af vort land* ser Medvedev da også intelligensen som hoved-

kraft i den politiske kamp der skal føres. Medvedev (der indtil fornylig stadig var medlem af partiet) nævner desuden, at den partidemokratiske gruppes synspunkter ikke ligger fjernt fra hans, og han satser klart på, at denne gruppe kan få et gennembrud i løbet af 70'erne.

Som helhed appellerer oppositionen således til dele af intelligensen (Sacharov, Medvedev) og de mest tilbagestående blandt bønderne (Solsjenitsyn). Jiri Pelikan har ret, når han fremhæver, at der ikke er nogen inden for den sovjetiske opposition, der forholder sig direkte til arbejderklassen, giver udtryk for dens ideologi og forhåbninger. Tværtimod kendetegnes alle dele af oppositionen af angst for arbejderklassen. Pelikan hævder, at denne angst bunder i noget reelt, nemlig den sovjetiske arbejderklasses katastrofale mangel på skoling og politisk bevidsthed.

Det er rigtigt, at arbejderklassen i Sovjetunionen er præget af politisk passivitet og en tilsyneladende total kapitulation over for de eksisterende forhold. Men det er dog et spørgsmål, om ikke f.eks. problemerne med at øge arbejdsproduktiviteten er udtryk for en ganske vist passiv, men alligevel massiv protest mod arbejdsforholdene og organiseringen af arbejdet. Der findes desuden som tidligere nævnt andre - og voldsommere - eksempler på utilfredshed inden for den sovjetiske arbejderklasse: spontane arbejdsnedlæggelser og protester rettet mod partikontorer og partifunktionærer. I massemedierne boycottes omtale af den type aktioner konsekvent, og det forhindrer naturligvis, at der på nuværende tidspunkt kan blive tale om nogen koordineret aktion.

Et andet forhold der spiller ind over for arbejderklassens politiske passivitet er formodentlig også manglen på konkret politisk alternativ. Arbejderklassen har ikke selv formået at udvikle en bevægelse, der kunne udforme et sådant alternativ, og netop på dette punkt svigter den marxistisk orienterede del af oppositionen. Omvendt er dette svigt en afgørende hindring for, at den marxistiske opposition kan få betydning. Så længe den mangler opbakning fra i hvert fald dele af arbejderklassen, kan den affærdiges som ekstremistisk og sekterisk, og de officielle partiideologer kan hævde, at de fuldt ud har netop arbejderklassen bag sig.

Hvordan skal den vesteuropæiske venstrefløj forholde sig i denne situation? Jiri Pelikan konkluderer, at venstrefløjen må støtte den sovjetiske opposition som helhed i dens kamp for de borgerlige frihedsrettigheder, mens Mandel går ind for, at kun den marxistiske del skal støttes. I lederen fra *Politisk revy* nr. 237, *Solsjenitsyns sag og arbejderklassens*, analyseres dette dilemma, og det præciseres, at støtte og støtte er to ting. I det omfang kampen for de

borgerlige frihedsrettigheder *også* er en kamp for den sovjetiske arbejderklasses kortsigtede interesser, må venstrefløjen støtte denne kamp. Samtidig må den præcisere, hvad perspektivet er, nemlig at forbedre betingelserne for at arbejderklassen kan organisere sig selv, at den kan udarbejde et grundlag for alliance med bønderne og mellemlagene, kort sagt at det sovjetiske samfund kan udvikle sig hen mod socialismen. Både Pelikans og Mandels løsning betegner en forenkling af problemstillingen.

Noter

1. Når dette er sagt må det tilføjes, at der i andre kommunistpartier, f.eks. det spanske, det italienske og i nogen grad også det franske, er foregået en udvikling hen mod større selvstændighed over for SUKP's teoretiske dominans. Dermed følger en mindre indforstået holdning til det sovjetiske samfund.
2. Jeg kan ikke her komme nøjere ind på en kritik af partiets teori på de forskellige områder. En anvendelig generel kritik giver Charles Bettelheim i forordet til sin bog om *Klassekampene i USSR* (Les luttes de classe en l'URSS, Paris 1974).
3. Selv om konflikter er afskaffet i teorien, har deres eksistens i virkeligheden dog givet anledning til visse overvejelser. Inden for sovjetisk (og polsk) sociologi er en bestemt retning nu begyndt at arbejde med en stratificeringsmodel, se herom Feiwel Kupferbergs artikel *Mot det klasslösa samhället?* Häften for kritiska studier nr. 7-8, 1975.
4. I flg. officielle oplysninger fra 24. partikongres var partiets sociale sammensætning flg.: arbejdere 40,1%, kolchozbønder 15,1% og funktionærer 44,8%. Hvad ordinære medlemmer angår, viser gruppen »arbejdere« stigende tendens i 60'erne. Men på kongresdelegeret-niveau og i de ledende organer er andelen af højtuddannede til gengæld steget kraftigt.

Kort litteraturliste

- Afanasjev, V.G. (1972) *Om principperne for kendskab til filosofien*. (Kbh.).
Amalrik Andrej (1969) *Vil Sovjetunionen eksistere indtil 1984?* (Kbh.)
Amalrik, Andrej (1970) *Ofrivillig resa till Sibirien*. (Stockholm)
Carlo, A. (1975) *Sovjetunionens politiske og økonomiske struktur 1917-75* (Pol. rev.) (Kbh.)
Cox, M. (1975) *The Politics of the Dissenting Intellectual*. Critique 5.

- Holubenko, M. (1975) *The Soviet Working Class*. Critique 4
- Kosygin osv. (1971) *Beretning om retningslinjerne for femårsplanen 1971-75 fra 24. kongres*. (Kbh.) (Tiden)
- Leo, Rita di (1970) *Die Arbeiter und das sowjetische System*. (München) (Oversat til dansk på Modtryk 1975)
- Literaturnaja gazeta (1974-75)
- Medvedev, Roj (1972) *Kniga o socialističeskoj demokratii*. (Amsterdam/Paris)
- Rigby, T.H. (1968) *The Stalin Dictatorship*. (Chruščevs tale og andre dokumenter), Victoria.
- Sacharov, A.P. (1969) *Manifest om fremskridt, sameksistens og frihed*. (Kbh.)
- Sacharov, A.P. (1975) *Meninger*. (Kbh.)
- Salomonssen, Per (1967) *Sovjetunionens historie 1917-1967*. (Kbh.) (Fiolbibl.)
- Saunders, George (ed.) (1974) *Samizdat* Voices of the Soviet Opposition. (New York)
- SUKP (1964) *Sovjetunionens program for kommunismen*. (Kbh.) (Tiden)
- Solsjenitsyn, A. (1974) *Gulag Øhavet I-II*
- Solsjenitsyn, A. (1975) *Gulag Øhavet III-IV* (Kbh.)